

ESKİ TÜRKÇE VE ÇAĞDAŞ KIPÇAK BAŞKURT, TATAR, KAZAK, KIRGIZ TÜRKÇELERİNDE 'BİZ' ZAMİRİ

Özlem DURMAZ¹

Özet

'Biz' Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız lehçelerinde çokluk 1.şahıs zamiri olarak kullanılmaktadır. Bu zamir Eski Türkçe devrinden günümüze kadar kullanılmış ve lehçelerde de kullanılmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, dili ana dil yapan ölçütlerden olan ve Eski Türkçeden beri takip edilebilen çokluk 1.şahıs zamirinin Çağdaş Kıpçak grubu Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız lehçelerindeki şekli ve bu dönemlerdeki kullanımı değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Taranan çalışmalardan toplanan veriler tek tek incelenerek Eski Türkçe ve Çağdaş Kıpçak grubu Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız lehçelerinde kullanılan 'biz' zamiri örneklerle gösterilmiştir. Eski Türkçede ve Kıpçak grubu Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız lehçelerinde kullanılan 'biz' zamiri örneklerle ortaya konmuş ve bu alandaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçenin dönemleri, Zamir

OLD TURKISH AND CONTEMPORARY KIPÇAK BASHKIR, TATAR, KAZAKH, KYRGYZ IN TURKISH 'BİZ' PRONOUNS

Abstract

'Biz' is used as the first person pronoun in the northwestern (Kipchak) group Tatar, Bashkir, Kazakh, Kyrgyz dialects. This pronoun has been used since the Old Turkish Era and continues to be used in dialects. In this study, the form of the 1st person pronoun which is one of the criteria that makes language the mother tongue and which can be followed since Old Turkish is evaluated in Tatar, Bashkir, Kazakh, Kyrgyz dialects and their usage in these periods. Literature review was done on the subject. The data collected from the scanned studies were examined one by one and the 'we' pronoun used in Tatar, Bashkir, Kazakh, Kyrgyz dialects of the Old Turkish and Contemporary Kipchak groups was shown with examples. As a result, the pronoun iz we an used in the Old Turkic and Kipchak group Tatar, Bashkir, Kazakh, Kyrgyz dialects is presented with examples and it is tried to fill the gap in this area.

Key Words: Language, Turkish periods, Pronoun

GİRİŞ

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, tarihî bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örtülmüş içtimai bir müessesedir (Ergin, 1983:3).

Türkçe 7. ve 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olan dönemde tek yazı dili olarak varlığını sürdürmüştür. Eski Türkçeden sonraki devrede, Türkçe farklı kollara ayrılarak yeni yazı dilleri meydana getirmiştir.

Ana dilin farklılaşarak kollara ayrılmasında coğrafi, siyasi, tarihî ve dinî etkenlerin rolü vardır. Yaşanan göçler, İslamiyet'in kabulü, iç ve dış sebepler gibi olayların sonucunda Türkçe Kuzeybatı (Kıpçak), Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeydoğu (Sibirya), Çuvaşça ve Halaçça olmak üzere 6 gruba ve 24 yazı diline ayrılmıştır.

Bu ayrılıklar sonucunda ana dilden kopup farklılaşan lehçelerin kendine özgü kelime hazinesi, söz varlığı ve grameri oluşmuştur. Bu farklılıklar yanında eski özellikler korunmuş ve kelime

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
durmazozlem06@gmail.com

benzerlikleri ortaya çıkmıştır. Lehçeler arasında kelime benzerliklerinin olmasında ortak ana dilden gelmenin, aynı grupta yer almanın, coğrafi ve ticari ilişkilerini dinî, siyasi ve kültürel olayların etkisi vardır.

Kuzeybatı (Kıpçak) grubu lehçelerinin fonetik ve morfolojik olarak farklı yönleri ele alınarak üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ancak Eski Türkçeden günümüze kadar zamirler eski şekilleri ve günümüzde kullanılan şekilleriyle ele alınmamıştır.

Bir dilin ana dil olduğunu gösteren ölçütler arasında sayı adları, vücut, organ isimleri ve zamirler yer alır. Zamirler ise isim olmadığı halde cümlede ismin yerini tutan, kişileri ya da herhangi bir varlığı işaret ve soru yoluyla karşılayan sözcüklerdir.

Türk dillerinin arasında bağlantıyı güçlendirmek için fonetik, morfolojik, sözlük ve karşılaştırmalı gramer çalışmaları yapılmalı, ortaklık ve farklılıklar tespit edilerek bu alanlarda çalışmaların yapılmasına önem verilmelidir.

Yapılan bu çalışmada izlenen yol çalışmanın içeriği ile ilgili ileride yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil etme imkânı sağlar.”

1.1.Biz Zamiri

Zamirler varlıkların yerine kullanılır ve adların yerine getirdiği bütün görevleri üstlenir. Zamirlerin farklı görevleri de vardır. Biz zamiri her zaman çokluk işleviyle kullanılmaz. Nezaket ve saygı için ben zamirinin teklik anlamıyla ifade edilerek de kullanılır.

“Zamirlerin kelime olarak manaları yoktur. Onlar nesnelere isimleri değil, gerekince geçici olarak o isimlerin yerini tutan kelimelerdir.” (Ergin, 1983:263).

“Zamirlerin birçoğu birbirlerinden, çekim eki bakımından ayrılırlar. Mesela, şahıs zamirleri, isimlerden daha önce bir çokluk eki geliştirirler.” (Çev. Akalın M., 1988:86).

“Ardında bir nesne veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye zamir (pronom) denir.” (Banguoğlu, 2015:356).

“Zamir, varlıkların gerçek adlarının yerini tutma, onları kişi, işaret, belirsizlik veya soru yolları ile temsil etme görevi yüklenmiş olan ad soylu bir söz türüdür.” (Karaağaç, 2012: 430).

“Zamir, kişilerin ve canlı cansız ad gruplarındaki varlıkların yerini tutma, onları işaret veya soru yolları ile temsil etme görevini yüklenmiş olan ad soylu kelime türüdür.” (Korkmaz, 2017:257).

Türk dilinin tarihi boyunca zamirlerde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Moğolcada Teklik 1.şahıs olarak kullanan bi zamirine -z eki getirilerek çokluk 1.şahıs biz zamiri türetilmiştir. Türkçenin Moğolca ile birleştiği devirde z çokluk belirtisi olarak ortaya çıkmıştır. 8. yüzyıl öncesinde Türk dilinde söz sonundaki -z ikiz organ isimleri yapar ve eklendiği kelimeye çokluk anlamı katardı. Kö-z, êkki-z gibi.

“1.şahıs çokluk zamiri *piz ‘biz’ eski biçimi, biz ise daha sonralarıdır. Buradaki -iz sonluğu+toplu çokluğun eski Türkçe eklerinden biridir. Türk yazı dillerinde düzenli olarak arketip i sesi yansır. Piz|>biz Türk. biz Tat. biz Kaz.biz”. (Çev., Öner ve Hacıyev, 2018:126)

Çokluk 1.şahıs zamiri Köktürk ve Eski Uygur döneminde biz şeklinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Osmanlı Türkçesi’nde çokluk 1.şahıs biz olarak kullanılmaya devam etmiştir. Ancak biz zamirinin bu dönemdeki kullanımına konu dağılacığı için sadece değinilmiştir. Çağdaş Kıpçak Tatar, Başkurt, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde de çokluk 1.şahıs biz şeklindedir.

Zamir: Tatar Türkçesinde almaşlıq, Başkurt Türkçesinde almaş, Kazak Türkçesinde esimdik, Kırgız Türkçesinde at atooç diye adlandırılmıştır.

1.2 Orhon Türkçesi (7-9. yüzyıl): Çokluk 1. şahıs zamiri 'biz' şeklindedir.

Kağan atıg bunda biz birtimiz. "Kağan adını burada biz verdik." (Ergin, 2017:72).

(süsi üç bing)ermiş. Biz iki bing ertimiz. "Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik." (Ergin, 2017:100).

Tabğaç Oğuz Kıtañ bu üçegü kabış(s)ar kaltaçı biz. "Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse kala kalacağız." (Ergin, 2017:100).

Öz içi taşın tutmuş teg biz. "Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz biz." (Ergin, 2017:100).

Biz az biz. "Biz azız." (Tekin, 2016:112).

Kağan at bunta biz birtimiz. "Ona kağan ünvanını burada biz verdik." (Tekin, 2016:112).

Tabğaç oguz kıtan buçägü kabışsar kaltaçı biz. "Çinliler, Oğuzalar ve Hitaylılar bu üçü birleşirse biz çaresiz kalırız." (Tekin, 2016:112).

Biz az artımız, yabız artımız. "Biz az idik ve kötü durumda idik." (Tekin, 2016:112).

1.3 Eski Uygur Türkçesi (8-11. yüzyıl): Çokluk 1. şahıs zamiri 'biz' şeklindedir.

Biz arıg(dın)dar biz. Tngri ayğın tükäti işl-äyür biz. (Çev. Çağatay, 1963:14).

Amtı biz taz-ıg artukaçıg irinçkäp yırlıkançuçı köngüllärin yüg(ä)rü kılıp yaz-ukumuz-nı boşuyu yırlıkaz-un-lar tij -it kşanti bolz-un. (Kaya, 1994:23).

Biz sizni tek. "Biz, sizin gibi." (Arat, 1986:43).

İl ötükan kutu küç birü y(a)rılıkaduk üçün biz k(a)m(a)ğ(u)n barça koñültäki kutuğ bulu tägintükümüz üçün. (Çev., Akalın, M., 1988:46).

Köñültä barü s(ä)wig köñülün amranmak biligin alkış alkayu s(a)wig ötünü tağiniür biz t(ä)ñrikanun. (Çev., Akalın, M., 1988:46).

Ay eçilerime biz kamağun amtı isig özümüzke et'özümüzke ertingü elinmiş yapşınmış biz. "Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza, bedenimize ziyadesiyle bağlanmışız." (Şen, 2014:113).

1.4 Tatar Türkçesi: Çokluk 1. şahıs zamiri *béz, bız* şeklindedir.

Rus cirénde béz eserle, ézlé béz; tarihinde bér de tapsız közgé béz. "Rus yerinde biz eserli, izliyiz biz; tarihinde bir de lekesiz aynayız biz." (Öner, 2013:130).

Méne, Hoday kuşsa, tizden béz de eşke başlarbiz, sin bolnitsada miña bulışkalarstñ. "İşte, inşallah yakında biz de işe başlarız, sen hastanede bana ara sıra yardım edersin." (Öner, 2013:183).

Béz yetim, tol enilernéñ sinar kanatına stıynıp üsken malay-kızlar. "Biz yetim, dul anaların kırık kanadına sığınarak büyümüş oğlanlar, kızlarız." (Kerimoğlu, 2014:202).

Béz inde bügén kaytmassındır dihen idék. "Biz artık bugün dönmezsin demiştik". (Öner, 2013:212).

Béz ikéncé bér sukmakka borıldık hem kuyı yafraklı kart ağaç yanına kilép çıktık. "Biz başka bir sokağa kıvrıldık ve sık yapraklı kart ağaç yanına geldik." (Öner, 2013:236).

Béz kilgençé, cıyılış başlagan idé indé. "Biz geldiğimizde, toplantı başlamıştı artık." (Kerimoğlu, 2014:238).

Mene béz barabız, barabız, bértuktavsız oçıp bargan şikéllé barabız. "İşte biz de gidiyoruz, gidiyoruz, hiç durmadan uçup gider gibi gidiyoruz." (Öner, 2013:252).

Berdıy abyız bélen béz bér-iké atna kader şul kэшéne kötép yattık. "Berdıy amca ile biz bir iki hafta kadar bu kişiyi bekleyip durduk." (Öner, 2013:252).

Béz tormıŝka turı karıy alabız, béz nurlı koyaŝka taba barabız. “Biz hayata dosdoğru bakabiliriz, biz nurlu güneŝe doğru gideriz.” (Öner, 2013:258).

Yaratırğa kildék béz bu cirge,

Yaratmagan yörek yanalmıy.

“Sevmek için geldik biz bu yere,

Sevmeyen yürek yanamaz.” (Kerimoğlu, 2014:263).

Béz baŝkaçarak cırlıy torgan idék yeŝ çakta, hu-hu-hu! “Biz daha başka ŝarkı söyledik gençlikte, ah ah!” (Öner, 2013:263).

1.5 Başkurt Türkçesi: Çokluk 1.şahıs zamiri *bız, béz* şeklindedir.

Yuğalttıq béz küz-kaŝ arahınan. “Kaŝ ile göz arasında kaybettik.” (Özşahin, 2017:123).

Béz tüğel koŝ ta moñaya. “Yalnız biz değil kuŝlar da kederlenir.” (Özşahin, 2017:221).

Ükhëy- ükhëy, esey ozata kilde, Béz tuqtanıq kayın yanında. “Hıçkıra hıçkıra anam uğurlamaya geldi, biz durduk kayın yanında.” (Özyetgin, 2008:272).

Béz bulğanbız, barbız, bulasakbız. “Biz var olmuŝuz, varız, olacağız.” (Özyetgin, 2008:273).

Aŝay inék béz bér kaŝıktan. “Yerdik biz bir kaŝıktan.” (Özyetgin, 2008:280).

Kilmeŝ bulhañ, béz uylarbiz, hinëñ xaқта. Gelmezsen biz düşünürüz senin hakkında.” (Özyetgin, 2008:283).

Kiltërzëk béz hıvınmaŝ kaynar kanda/Baŝkort xalkınıñ höyövën vatanga. “Getirdik biz soğumaz kaynar kanda/Başkurt halkının sevgisini vatana.” (Özyetgin, 2008:285).

Béz yırlamay këm yırlahın. “Biz türkü söylemeyelim de kim söylesin.” (Özşahin, 2017:731).

1.6 Kazak Türkçesi: Çokluk 1.şahıs zamiri *biz* şeklindedir.

Biz kalın elmiz. Janımız köp, malımız köp. “Biz kalabalık halkız. Canımız çok, malımız çok.” (Öner, 2013:112).

Biz munı der kezinde paydalanıp qalmasaq keyin keŝ boluwı mümkün. “Biz bunu söyleceğimiz zaman faydalanmazsak sonra geç olması mümkündür.” (Biray, Ayan ve Kurmangaliyeva Ercilasun, 2015:120).

Biz endi qalay öç alamız? “Biz şimdi nasıl öç alırız?” (Buran ve Alkaya, 2014:134).

Biz oqup jürgen ŝađımızda, ustamızdıñ qurasında bir polkan degen zor it bar edi. “Bizim okuduğumuz dönemde, hocamızın bahçesinde Polkan adlı büyük bir köpek vardı.” (Biray, Ayan ve Kurmangaliyeva Ercilasun, 2015:147).

Biz sogıska kireli oturmız. “Biz savaŝa girmeye hazırlanıyoruz.” (Öner, 2013:172).

Biz jer tırnalğan bolmasa, eğin bilemiz be? “Biz tarlayı sürmezsek ekin ekebilir miyiz?” (Biray, Ayan ve Kurmangaliyeva Ercilasun, 2015:181).

1.7 Kırgız Türkçesi: Çokluk 1.şahıs zamiri *biz* şeklindedir.

Okuudan tarkagan caykı maalda biz bir top baldar bolup, balapan alabız dep uşul cerge kelçübüz. “Okulların bittiği yaz tatilinde biz bir grup çocuk kuŝ alacağız, diye buraya gelirdik.” (Kasapoğlu Çengel, 2017:212).

Biz Isık Köldö es alçubuz. “Biz Isık Köl’de tatil yapardık.” (Kasapoğlu Çengel, 2017:213).

Seni menen birge biz cakında çoñ eneme barabız. “Seninle beraber büyükanneme gideceğiz.” (Kasapoğlu Çengel, 2017:222).

Biz dele uşul ayıldın kedeyleri bolobuz. “Biz de bu köyün fakirleriyiz.” (Öner, 2013:250).

Biz dalgı adam balasıbiz go. “Biz de insan evladıyız ya.” (Öner, 2013:250).

Al ayıp bergen için biz oñoy ele iştep koyduk. “O söyleyiverdiği için biz kolayca yapıverdik.” (Öner, 2013:256).

Biz senin elge iştegen cakşılığındı aktaylı! “Biz senin halka yaptığın iyiliği açıklayalım!” (Kasapoğlu Çengel, 2017:291).

Biz ilgerten kılıçka öböktöp uktap, kılıç menen oygonup kelatkan elbiz. “Biz eskiden beri kılıca yaslanarak uyuyan, kılıçla uyanan milletiz.” (Kasapoğlu Çengel, 2017:291).

SONUÇ

Zamirler, Türk dilinde önemli bir işleve sahiptir. Eski Türkçe metinlerinden itibaren görülen biz zamiri tarihî Çağdaş lehçelerde ismin yerini tutar ve sıkça kullanılır. Türk dilinin en eski devrinden Çağdaş lehçelere kadar olan dönemde Türkçenin yapı taşı olan zamirlerin değişmeden kullanılması Türk dilinin bölünmez bir bütün olduğunu ve tek bir ana dilden geldiğini gösterir.

Konuyla ilgili kaynaklardan ve elde edilen örneklerden yola çıkılarak biz zamiri ile ilgili ulaştığımız sonuçlar şu şekildedir:

1. Zamirin Eski Türkçe dönemindeki durumu: Orhun Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi dönemi metinleri incelendiğinde çokluk 1.şahıs zamirinin *biz* şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

2. Zamirin Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Tatar, Başkurt, Kazak ve Kırgız lehçelerindeki durumu: Çokluk 1.şahıs zamiri Tatar Türkçesinde *běz*, *bız*, Başkurt Türkçesinde *běz*, *bız*, Kazak Türkçesinde *biz*, Kırgız Türkçesinde *biz* olarak kullanılmaktadır.

Moğolcada teklik 1.şahıs *bi* zamirine -z ekinin getirilmesiyle çokluk 1.şahıs *biz* zamiri oluşmuştur. -z ekinin çokluk ve ikizlik yaptığı kanaati kabul görmüştür. -z eki zamanla kalıplaşmıştır.

KAYNAKLAR

ARAT, R. R. (1986). *Eski Türk Şiiri*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.

BANGUOĞLU, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇAĞATAY, S. (1963). *Türk Lehçeleri Örnekleri* . Ankara : Türk Tarih Kurumu.

ÇENGEL, H. K. (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ERGİN, M. (1983). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

ERGİN, M. (2017). *Orhun Abideleri* . İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

GÜRSOY-NASKALİ, E. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara : Türk Dil Kurumu.

KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara : Akçağ .

KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)* . Ankara: Türk Dil Kurumu.

KERİMOĞLU, C. (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi* . Ankara : Türk Dil Kurumu.

KORKMAZ, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖNER, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* . Ankara : Türk Dil Kurumu.

ÖZŞAHİN, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara : Türk Dil Kurumu .

ŞEN, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri* . İstanbul: Bilge Kültür Sanat .

TEKİN, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri* . Ankara: Türk Dil Kurumu.